

Allt kan transformeras till ett användbart läromedel

Annelie Holmberg, Mia Porko-Hudd, Marcus Samuelsson

Hur lärare i slöjd i Finland och Sverige uppfattar och använder läromedel beskrivs och analyseras i denna artikel. Det empiriska materialet består av enkätsvar från både flervalfrågor och öppna frågor av 143 lärare, insamlat våren 2016. Resultatet visar att lärarna å ena sidan definierar läromedel på ett mycket brett sätt genom att inkludera i princip allt som används i undervisningen som läromedel, medan de å andra sidan också använder en snäv definition på läromedel som endast omfattar för ändamålet publicerade läroböcker. Resultatet visar att många lärare i slöjd producerar läromedel som stöder den egna undervisningens målsättningar, den egna elevgruppens behov och matchar krav som deras undervisningskontext ställer och hjälper dem själv att utveckla och upprätthålla sina färdigheter. Många lärare i slöjd är del av olika slags webbaserade delningskulturer där de delar med sig av sina egenproducerade läromedel och vidareutvecklar läromedel som de fått sig tilldelade av kolleger. Internet framhålls som en guldgruva för att hitta material som kan omvandlas till läromedel för slöjdprocessens olika faser och för att differentiera undervisningen. I diskussionen framkommer att lärare i slöjd har en pluralistisk uppfattning om läromedel som speglar det pedagogiska dilemmat mellan frihet och ansvar för undervisningens utformning och innehåll som läromedel exemplifierar.

Sökord: läromedel, slöjdundervisning, pedagogiskt dilemma, internet, pragmatisk transformering

Inledning

Det produceras å ena sidan, i mitten av 2010-talet när detta skrivs, mängder av böcker, tidningar och tidskrifter om hantverk, pyssel och slöjdtekniker. En gemensam aspekt hos dessa är att de har ett starkt fokus på hur föremål kan produceras, de innehåller beskrivningar av hur detta kan göras steg för steg. Men det produceras samtidigt, å andra sidan, väldigt lite böcker eller läromedel för skolämnet slöjd med tydliga kopplingar till det för tillfället gällande centrala ämnesinnehållet, i den finländska, *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014* (Utbildningsstyrelsen, 2014) och i den svenska, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* (Skolverket, 2011). I slöjd finns därmed lite eller inget externt stöd i form av läromedel att ta stöd av när undervisningen ska planeras, genomföras och utvärderas. Larsson (2016) konstaterar samma sak och lyfter fram att detta förhållande skapar en rådvillhet hos svenska lärare i slöjd. En rådvillhet som förstärks av att dessa lärare sällan har kollegor, andra lärare i slöjd, att diskutera undervisning med på den egna skolan. Lärare i slöjd uttrycker sig vara missbelåtna med den rådande situationen, bland annat avsaknaden av läromedel, vilket framkom i Skolverkets nationella utvärdering av bild, musik och slöjd (Skolverket, 2015). I rapporten lyfts det fram att lärare i bild, musik och slöjd är (a) missnöjda med befintliga läromedel och (b) att de läromedel som finns till stor del producerats av lärare, vilket svenska lärare i slöjd upplever som problematiskt (Skolverket, 2015).

Mot bakgrund av ovanstående är syftet med denna artikel att öka förståelsen om svenskspråkiga lärares, i Finland och Sverige, uppfattning om läromedel och på vilka sätt de använder sig av läromedel i undervisningen. Vi svarar i artikeln på forskningsfrågor som

- vad är läromedel enligt lärare i slöjd
- vilka läromedel använder lärare i slöjd
- hur används läromedel av lärare i slöjd
- var införskaffas läromedel av lärare i slöjd

Artikeln kunskapsbidrag avser forskning om slöjd och forskning om läromedel. Artikelns professionsbidrag handlar om en problematisering av ett fenomen av betydelse för undervisningen i slöjd i relation till tidigare forskning.

Styrdokument

Ämnet slöjd har varit en del av den finländska och svenska skolan som ett obligatoriskt och ett icke obligatoriskt skolämne sedan slutet av 1800-talet (Hartman, 2014), sedan 1866 i Finland (Lindfors, 1993). Enligt den senaste nationella kursplanen är ämnets primära syfte i Sverige att bidra till elevernas allsidiga personliga utveckling samt en utveckling av allmännyttiga förmågor (Skolverket, 2011). I de nationella läroplansgrunderna för den grundläggande utbildningen i Finland anges som ämnets uppdrag bland annat att lära eleverna att behärska en slöjdprocess i sin helhet från att utveckla de första idéerna till att planera tillverkningen, tillverka och utvärdera det egna arbetet. (Utbildningsstyrelsen, 2014.) Genom dessa syften styrs fokus bort från en slöjd där produkten som tillverkas genom olika hantverksprocesser är det centrala.

Enligt den nationella utvärderingen av den svenska grundskolan från 2015 präglas arbetet i den svenska slöjdsalen av att

Utifrån en gemensam uppgift arbetar eleverna individuellt i sin egen takt och utifrån egna idéer, överväganden och sin egen förmåga. [...] Läraren uppträder i stor utsträckning som en handledare och bidrar till förverkligande utifrån elevens önsknings och beslut. (Skolverket 2015, s. 119)

I en sådan individualiserad undervisning finns ingen motsättning till användning av skriftliga läromedel varför läromedel mycket väl kan användas som ett stöd även i en sådan process. Frågan är då vilka hjälpmedel eller läromedel lärare i slöjd använder för att deras elever genom slöjdundervisningen skall utvecklas samt på vilket vis dessa hjälpmedel eller läromedel används. I en målutredning från 2007 hävdas att skolan idag styrs mer av läromedel och olika konsultprodukter än av kursplanen (SOU, 2007:28). Frågan är om detta snart tio år gamla påstående alltså är aktuellt inom undervisning i allmänhet och i slöjden i synnerhet och hur detta tar sig uttryck.

Tidigare forskning

Beskrivningen av tidigare forskning avgränsas i denna artikel till forskning om läromedel i slöjd, specifikt Finland och Sverige. Denna avgränsning görs i linje med studiens syfte om att öka förståelsen om svenskspråkiga lärares, i Finland och Sverige, uppfattning om läromedel och på vilka sätt de använder sig av läromedel i slöjdundervisningen. Forskning om finskspråkiga läromedel i slöjd är relevant med tanke på att slöjdlärare i de svenskspråkiga skolorna i Finland har tillgång till såväl svensk- som finskspråkiga läromedel. Avsikten med beskrivningen om tidigare forskning är även att visa på omfattningen och karaktären av läromedel i ämnet samt på tidigare studiers fokus och resultat.

Ämnesövergripande studier om läromedel eller läroböcker finns sedan tidigare i Sverige. Englund (1999) beskriver hur forskning om läromedel och läromedelsstyrning under 1980 och 1990-talet sett ut. Utgångspunkt är en diskussion om att läromedel dels ansetts vara för styrande och dels närmast utgjort ett hinder för undervisningen där elevernas egna tillägnande av kunskaper, färdigheter och förmågor är det viktiga. Englund diskuterar sedan fem olika funktioner för en lärobok eller ett läromedel (a) en *kunskapsgaranterande, auktoriserande* som går tillbaka på att läroboken eller läromedlet uppfattas som en garanti för att målen i kursplanen uppfylls, (b) en *gemensamhetsskapande, sammanhållande* som sätter saker i ett sammanhang bidrar med en helhet och ger trygghet, (c) *underlättar utvärdering* av eleverna genom en kombination av ovan nämnda funktioner, (d) *underlättar det övriga arbetet* för elever och lärare och (e) en *disciplinerande funktion* som hjälper läraren att se till att eleverna håller sig till uppgifterna så att det inte blir oordning i klassrummet (Englund, 1999).e

Forskning om läromedel i slöjd har genomförts av bland annat Samuelsson (2001). Hen fann bland annat att läromedel för trä- och metallslöjd i Sverige fram till 1960-talet i huvudsak producerades av lärare vid eller med anknytning till den dåvarande utbildningsorten Nääs. Från 1960-talet förändrades detta i och med att utbildningen av lärare i slöjd förflyttades till Linköping. Uppdraget för utbildningen i Linköping, att vara något annat än Nääs och Otto Salomon, syntes också i läromedel som förändrades på två sätt (a) från förlagor till inspirationsmaterial och (b) från ett fokus på eleven och elevens slöjdande till ett fokus på läraren och lärarens undervisning. Läromedel för textilslöjd i Sverige under tiden sent 1800-tal fram till 2011 har studerats av Holmberg (2014). Liksom inom trä- och metallslöjd tillverkades en stor del de läromedel för textilslöjd som fanns tillgängliga av personer med anknytning till någon lärarutbildning. Ett exempel på detta är Hulda Lundins böcker med den undervisningsmodell som kom att kallas "Stockholmsmodellen", böckerna trycktes i många upplagor och påverkade undervisningen från år 1897 fram till början av 1950-talet. De läromedel som tillverkats för textilslöjd är starkt påverkade av den tid och kontext de tillverkats för. Bland nyare läromedel för textilslöjd återfinns flera publikationer som tillverkats för undervisning i Finland, de läromedel som tillverkades innan 1991 är till viss del anpassade till den svenska skolan medan de som tillverkats senare inte anpassats.

Kröger (2003) undersökte digitala läromedel publicerade i en slöjdportal i Finland och fann att läromedlen betonar (a) slöjdens verksamhet, (b) information om slöjd och (c) fokuserar på enskilda slöjdprodukter. Variationen i läromedlen avsåg hur slöjdverksamheten beskrevs antingen med fokus på (i) produkttillverkning, (ii) färdighetsövning, (iii) produktplanering eller (iv) som ett konstnärligt uttryck. I läromedel som betonade slöjdrelaterad information fanns det stor variation i hur olika områden betonades (i) tillverkningstekniker, (ii) material, (iii) kultur eller (iv) planering, medan läromedel som fokuserade på slöjdprodukter skiljde sig från varandra gällande vilken kompletterande information som framhölls. Porko-Hudd (2005) har analyserat digitala läromedel ur tillverkarens perspektiv. Hen konstaterar att läromedel alltid utgör en konkretisering av tillverkarens undervisningsideologi och är en produkt av tillgängliga resurser och den kontext som läromedlet är skapat inom. Användningen av läromedel från olika tidsperioder, tillverkade av olika aktörer och publicerade i olika medier kan vara en rikedom för undervisningen ifall läromedlen används på ett sätt som gynnar lärande. Således är den undervisande läraren i nyckelposition att välja ändamålsenliga läromedel som är i linje med den egna undervisningsideologi och som stödjer elevernas lärande för uppnående av aktuella målsättningar. Temat har också intresserat flera lärarstuderande som skrivit uppsatser på olika examensnivå om exempelvis läromedelsanvändning inom textilslöjden (Lindmark, 2008), tankar om innehållet i en lärobok i teknisk slöjd (Hiltunen & Kavilo, 2011), slöjdlärares attityder till läromedel i slöjd (Walegren, 2011), elevers och lärares syn på digitala läromedel i textilslöjden (Kleanthous Nilsson, 2012) och utvecklingen av nätbaserat undervisningsmaterial för kreativ slöjd (Nuutila, 2014).

Enligt en finländsk utvärdering av elevernas kunskaper i slöjd i årskurs 9 (Laitinen, Hilmola & Juntunen, 2011) håller 83% av slöjdlärarna helt eller delvis med om påståendet att de har tillräckligt med ändamålsenliga läromedel för att genomföra sin undervisning. Samtidigt vore det intressant att få kännedom om orsakerna till att 17% ansåg att det inte finns tillräckligt med ändamålsenliga läromedel. Kanske hade detta med språket att göra eller så kan det bero på hur ändamålsenlighet definieras och uppfattas. I undersökningen deltog lärare och elever från både finsk- och svenskspråkiga skolor i Finland. Svartsprocenterna anger dock inte språklig tillhörighet. Detta resultat är intressant i relation till andra finländska studier om läromedel i slöjd som visar på det motsatta, nämligen att lärare upplever en brist på läromedel i slöjd. Resultaten kan eventuellt förklaras med hur läromedel definieras i de olika studierna. Nuutila (2014) konstaterar i sin studie att det finns ett utrymme för läromedel i slöjd som behandlar ämnet ur olika perspektiv och som publiceras såväl tryckt som digitalt. Syrjäläinen (2003) hänvisar till Grossman som menar att ifall läraren saknar ett starkt ämneskunnande kan inte det pedagogiska ämneskunnandet utvecklas och då blir undervisningen starkt läromedelsbaserad. Om det saknas läromedel i ämnet, som det verkar göra i slöjd, har läraren inget stöd att hämta i läromedlen utan måste hitta andra kanaler för att dels utveckla det egna ämneskunnandet, dels det pedagogisk-didaktiska kunnandet.

Definitioner och styrning av läromedel

Läromedel kan definieras som konkreta, påtagliga uttrycksmedel som stöder lärande. Idealet är att läromedlet är omsorgsfullt planerat, testat och bearbetat för den ämnade målgruppen och att det baserar sig på normer och styrdokument som sammanlänkar discipliner med stora idéer, teman och begrepp (Persson, 2016). Ett annat sätt att definiera läromedel återfinns hos Kröger (2003) som menar att läromedel produceras för att stödja undervisnings-, instuderings- och inlärningsprocessen eller specifikt någon av dess delar. Enligt en bred definition inkluderar läromedel all den information som den lärande använder under lärprocessen (Vainionpää, 2006). Imsen (1999) anser i sin tur att läromedel omfattar allt meningsbärande som används i en lärande-situation, såsom texter, programvara, ljud och bilder samt läroböcker som har producerats för att tillgodose speciella undervisningssyften, medan Hirsjärvi (1990) menar att ett läromedel är en informationskälla med läroämnesinnehåll eller ett föremål eller redskap för åskådning eller verksamhet. Även material som till en början haft ett annat syfte, som till exempel tidningsartiklar, spelfilmer och skönlitteratur, kan klassificeras som läromedel då de i undervisningssituationen bearbetas till meningsfulla delar av undervisningstema (Juhlin Svensson, 1995). Läromedel kan således antingen utgå från någon inläringsteori eller vara ett inlärningsneutralt läromedel som får sin egentliga mening först i lärarens undervisning (Kröger, 2002).

Läromedel som används i anslutning till en konkret slöjdverksamhet benämns av Lindfors (1991) som (a) teknologiska faktahjälpmedel och (b) övriga faktahjälpmedel. Teknologiska faktahjälpmedel utgörs till exempel av bruksanvisningar till maskiner eller anvisningar om teknologisk eller teknisk kunskap. Till övriga faktahjälpmedel räknas hjälpmedel som förmedlar information om till exempel estetik, tradition eller konsumentkunskap (Lindfors, 1991). Lindfors beskriver i en analys av två läroböcker utgivna i Finland på 1980-talet att böckerna är ”uppbyggda så att de närmast tjänar som faktahjälpmedel för elevens slöjdprocess” (Lindfors, 1991, s.145). Böckerna innehåller så väl slöjdteknologisk-estetisk kunskap som teknisk kunskap för slöjdprocessen genom faktainformation om till exempel material, apparatur och illustrerade arbetsbeskrivningar. En strikt uppdelning av läromedel i teknologiska faktahjälpmedel och övriga hjälpmedel är därmed inte alltid möjlig. Mönsterblad, tidskrifter, lärarproducerade arbetsbeskrivningar och handböcker är vanligt förekommande läromedel i slöjden. Enligt Lindfors definition kategoriseras mönsterblad som ett typiskt operativt hjälpmedel för slöjdprocessen medan övriga ovannämnda läromedel kategoriseras som faktahjälpmedel för slöjdprocessen.

Vilka läromedel som används i undervisningen i grundskolan har i både Finland och Sverige varit föremål för statlig kontroll. Ett läromedels kvalitet kontrollerades i Sverige från år 1938 och fram till år 1991, kontrollen åren 1974-1991 avsåg dock endast läromedel i samhällsorienterande ämnen. I Finland granskades läromedel från år 1872 fram till 1992. Kontrollen av läromedel medförde att endast godkända läromedel fick säljas och användas som lärobok (Harrie, 2009). Detta innebar att:

Det som skulle granskas var bland annat: bokens pris, omfång och disposition, överensstämmelse mellan kursmoment och kursplaner, språk (korrekt och anpassat till rätt ålder) samt objektivt och vederhäftigt innehåll. Granskningen utfördes av speciellt utsedda granskare och beslut fattades sedan av Statens läroboksnämnd. (Harrie 2009, s. 12-13)

Metod

Under denna rubrik beskriver vi överväganden i samband med val och konstruktion av enkäten för datainsamling, urval av respondenter, hur empiri samlades in och analyserades samt vilka forskningsetiska överväganden vi gjort.

Överväganden vid konstruktionen av enkäten

Med målsättning om att maximera antalet respondenter i vår undersökning erbjöd vi aktiva lärare i slöjd i Finland och Sverige att besvara en svenskspråkig webbenkät. Valet av metoden webbenkät motiveras även av metodologiska fördelar såsom snabb respons, få obesvarade frågor och inga geografiska begränsningar (Bryman, 2011). Då webbenkätens frågor konstruerades valde vi att använda frågor med såväl fasta som öppna svarsalternativ. Variationen av fasta och öppna svarsalternativ valdes med målsättning om att erbjuda respondenterna olika sätt att besvara frågor samt därför att inslag av flertalet fasta svarsalternativ anses minska risken för bortfall (Bryman, 2011). I flera fall ställdes en och samma fråga med ett öppet svarsalternativ och ett fast svarsalternativ för att på så sätt täcka olika aspekter av lärares uppfattning och erfarenhet av läromedelsanvändning. Risken med enbart öppna svarsalternativ är att svaren varierar i omfattning och att de kan vara svåra att förstå (Trost, 2001). Att använda öppna svarsalternativ ökade möjligheten för att erhålla djupare information om lärarnas användning av läromedel än om vi använt oss av en enkät med enbart fasta svarsalternativ.

Enkätens frågor strukturerades under de tre rubrikerna (a) bakgrund, (b) om läromedel och (c) om användningen av läromedel. Under rubriken *bakgrund* ställdes fem slutna frågor som gav oss information om lärarnas nationalitet, utbildningsbakgrund samt yrkesverksamhet med eventuell materialinriktning och ålder på undervisningsgrupper. Under rubriken *om läromedel* ställdes fyra öppna frågor där lärarna ombads beskriva (i) vad ett läromedel är, (ii) hur de hittar sina läromedel, (iii) huruvida de själva tillverkar läromedel samt (iv) hurdana läromedel de önskade sig för sin undervisning. Dessa frågor formulerades med intentionen om att lärarna med egna ord skulle förmedla sin egen bild av sin läromedelsanvändning. I den avslutande delen av enkäten med rubriken *om användningen av läromedel* varvade vi frågor med öppna och slutna svarsalternativ vilka alla behandlade (i) vilka läromedel som används, (ii) hur dessa används och (iii) hur de införskaffas. Flera av dessa frågor var genom sin överlappning med tidigare frågor en form av kontrollfråga. På så sätt har därmed flera svar på samma frågeställning. Att ha flera frågor som besvarade samma frågeställning samt en tydlig struktur i enkäten, som säkerställer att syftet besvaras, genomfördes för att öka undersökningens validitet. Reliabiliteten säkerställdes genom att provenkäter delades ut. Utifrån svaren på dessa skrevs några frågor om för att öka tydligheten i vad som efterfrågades.

Webbenkäten publicerades under 14 dagar i tre digitala forum för lärare i slöjd (a) Nationellt resurscentrum för slöjddämnet (Sverige) samt (b) Slöjdlärare och (c) Punomo (Finland). Det huvudsakliga språket i det två första forumen är svenska, medan huvudspråket i Punomo är finska. Valet av insamlingsmetod motiverades av en strävan om att nå många respondenter (David & Sutton, 2016).

Urval

Vårt urval kan definieras som ett bekvämlighetsurval (Trost, 2001) då vi valde att publicera enkäten i olika webbforum för aktiva lärare i slöjd. Vilka lärare i slöjd som besvarade enkäten inom dessa grupper var dock slumpmässigt, vilket kan påverkat resultatet tillförlitlighet. Totalt besvarade 143 respondenter enkäten. 12 respondenter (8%) av dessa är verksamma svensktalande slöjdlärare i Finland och 131 respondenter (92%) är verksamma lärare i slöjd i Sverige. Majoriteten av respondenterna undervisar materialinriktningen textil (110 respondenter) medan 40 respondenter undervisar i materialinriktningen trä- och metall eller teknisk slöjd, detta innebär att en del av respondenterna undervisar i båda materialinriktningarna. Mängden respondenter i respektive land bör ställas mot det faktum att det i Sverige finns cirka 6000 slöjdlärare och i Finland finns cirka 150 svenskspråkiga lärare som undervisar i slöjd. Den ojämnhets-som finns i antal möjliga respondenter från de två olika länderna kan därmed kopplas till nämnda faktum, vilket också påverkar möjligheten att göra en jämförelse utifrån nationella variabler. Valet att inte undersöka finsktalande slöjdlärares användning av läromedel motiveras av en önskan om att begränsa undersökningen utifrån variabeln svenska som undervisningsspråk. Hade enkäten översatts till finska och finsktalande slöjdlärare också inkluderats hade urvalet breddats och mängden svar sannolikt ökat.

Övervägande del av de finländska respondenterna är utbildade ämneslärare i antingen teknisk slöjd eller textilslöjd och har alltså behörighet att undervisa i årskurser 1-9. En minoritet av lärarna var klasslärare som har behörighet att undervisa i årskurserna 1-6. De svenska respondenternas utbildningsbakgrund är inte lika entydig, vilket kan ha sin grund i att den svenska lärarutbildningen förändrats ett flertal gånger under de senaste 25 åren. Det har under samma tid utbildats lärare med olika kompetenser. Ett exempel på detta är att 74 svenska respondenter (57%) anger att de är lärare i materialinriktningen textil, 18 respondenter (14%) anger att de är lärare i materialinriktningen trä- och metall medan nio (7%) anger att de har utbildning i båda materialinriktningar. Utöver detta anger 39 respondenter (30%) att de är lärare i slöjd och annat ämne, 24 respondenter (18%) har lärarutbildning i annat ämne och fem respondenter (4%) saknar lärarutbildning. 117 respondenter (82%) undervisar främst i årskurserna 3-6 men 99 respondenter (69%) anger att de arbetar i årskurs 7-9. Detta innebär att många av respondenterna arbetar i både årskurs 3-6 och 7-9. Endast 20 respondenter (14%) anger att de undervisar i årskurs 1-2. Utifrån fördelningen av var respondenterna huvudsakligen arbetar var det inte möjligt att göra jämförelser mellan lärare i årskurs 3-6 respektive årskurs 7-9.

Analys

Enkätsvaren analyserades enligt vad som benämns som "mixed methods" (Fejes & Thornberg, 2012). Konkret innebar det att enkäterna analyserades genom kvantitativ och kvalitativ innehållsanalys. Svaren på frågorna med fasta svarsalternativ analyserades med hjälp av deskriptiv statistik (Bryman, 2011) för att visa på procentuell fördelning av olika svarsalternativ. Frågor med öppna svarsalternativ analyserades genom en empiridriven tematisk analys. Den kvalitativa innehållsanalysen började med att vi sökte efter koder genom att fokusera på likheter och olikheter i respondenternas svar. Nästa steg innebar en kategorisering av koderna till de teman som återfinns i resultatdelen.

Valet av analysmetod "mixed methods" har bidragit till att resultatet i vissa avsnitt till sin karaktär är kvantitativt, dessa delar av resultatet fungerar som en översikt eller ett flygfoto på makronivå inför de kvalitativa delarna som kan sägas representera en mikronivå (Denscombe, 2010). Vår målsättning är att dessa två metodologiskt olika tillvägagångssätt att redovisa resultat skall kompensera respektive methods begränsningar och ge en komplett och tydlig bild av resultatet (Denzin, 1989).

Forskningsetik

De forskningsetiska principer (Vetenskapsrådet, 1990) som skall råda vid vetenskaplig forskning har tillämpats. Respondenterna deltagande var frivilligt och grundade sig på information om studiens syfte och förutsättningar. Genom att använda en webbenkät kunde respondenterna besvara enkäten anonymt och *konfidentialitetskravet* kunde på så sätt uppfyllas.

Resultat

Resultat av vår innehållsanalys gjorde det möjligt att svara på frågor om (a) Läromedel i slöjd, vad är det, (b) vilka slags läromedel används i skolslöjden, (c) hur används läromedel i skolslöjden och (d) hur anskaffas läromedel. Respondenterna skiljs i redovisningen från varandra genom att de är numrerade från 1 till 143. Undervisningsinriktning är markerad med tm för teknisk slöjd respektive trä och metallslöjd, tx för textilslöjd och s för mångmateriell slöjd. Nationalitetstillhörighet är markerat med F för Finland och S för Sverige.

Läromedel i slöjd, vad är det

Vi fann fyra teman om vad läromedel i slöjd är (a) allt och ingenting (b) något som hjälper och underlättar, (c) något som egentligen inte finns och (d) något som styr upp verksamheten.

Allt och ingenting

Lärarnas uppfattningar om vad som är ett läromedel i slöjd riktas å ena sidan brett mot allt som används för att underlätta elevernas lärande till att å andra sidan riktas specifikt mot böcker eller beskrivningar som läromedel. En lärare besvarar frågan vad ett läromedel är med att skriva:

Det är allt som kan stärka elevens lärande. (43txS)

Detta *allt* består av både lärarnas självtillverkade material och av kommersiellt material som är tillverkat för undervisningsändamål, hobbyverksamhet, faktainformation eller kulturgärningar.

Läromedlen kan enligt lärarnas resonemang skiljas åt som analoga läromedel: arbetsblad, beskrivningar, bilder, instruktioner, kompendier, modeller, mönster och spel samt digitala läromedel: webbsidor, appar, YouTube filmer, bildspel, bloggar, licensbelagda portaler och Wikipedia.

Något som hjälper och underlättar

Lärarna lyfte också fram läromedlens uppgift, att vara ett hjälpmedel för att underlätta planeringen och genomförandet av undervisningen. Lärarna poängterar på så sätt att läromedel borde vara pedagogiskt utformade och i linje med gällande styrdokument. Vi förstår det som att de uttrycker en längtan efter läromedel som hjälper dem att tolka av styrdokumentens intentioner och målformuleringar och samtidigt ger dem konkreta exempel på projekt som de kan genomföra för att uppnå uppsatta mål. En lärare uttrycker det så här:

Ger goda exempel på arbetsområden där elevexempel på olika nivåer kan redogöras. (33txS)

Å andra sidan anger lärarna att läromedlen är till för eleverna och utgör material som de kan arbeta med självständigt. Lärare uttrycker dessa perspektiv på följande sätt:

Något som eleverna kan använda sig av och jobba rätt självständigt med och som dessutom tar upp det som de ska lära sig enligt läroplanen. (98txS)

Läromedel är till för att eleverna ska kunna utveckla sina kunskaper och sin egna förmåga att lita och känna sig stolta över att de kan arbeta och formge ett föremål utifrån olika material redskap och verktyg. (95txS)

Lärarna skiljer fortsatt på läromedel som används för att inspirera eleverna och ett annat slags läromedel för att instruera och beskriva tillverkning av detaljer eller produkter. Läromedel används också för att undervisa om material, färg, form och kulturella aspekter.

Något som egentligen inte finns

Lärarnas gav också uttryck för olika uppfattningar om läromedlens existens och karaktär. Några skriver fram att det inte finns några egentliga läromedel i slöjd. Ordvalet "egentliga läromedel" kan tolkas som att det enligt dem inte finns några didaktiskt utformade läromedel i ämnet såsom det finns fakta- och övningsböcker inom många andra skolämnen eller att dylika läromedel är föråldrade.

Lärarna efterfrågar för det första läromedel som är riktade till eleverna, t.ex. en grundbok med materialkunskap, säkerhet, ergonomi, miljötänkande, estetiska och kulturella sammanhang, intervju med hantverkare, hur tekniker och material används idag samt slöjdande som konst och historia. Lärarna saknar också ordlistor på slöjdbegrepp. Läromedlet kunde enligt lärarna gärna vara gemensamt för hela slöjdamnet och visa på likheter i förhållningssätt. För det andra efterfrågar lärarna läromedel som har karaktären av didaktiska handledningar för läraren med översiktlig planering för olika årskurser och material med exempel på övningar, fakta och arbetsområden. En lärare konstaterar att

Läromedel för mig vore en färdig instruktionsbok som jag och eleverna har lika mycket tillgång till. Liksom en svensk/engelskbok. (132sS)

Något som styr upp verksamheten

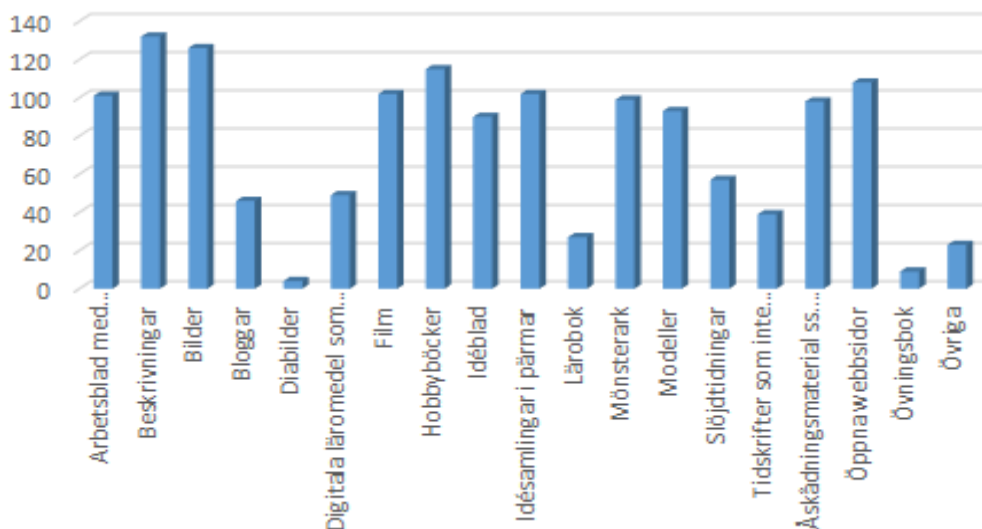
Lärarna beskrev vidare att läromedel borde basera sig på rådande styrdokument och på så sätt utgöra ett stöd för lärarens planering och genomförande av undervisning. Två lärare uttrycker det enligt följande:

Ett material som vägleder mig framåt i kursplanen. Som ser till att undervisningen blir likvärdig oavsett skola. (69sS)

Ett läromaterial som bygger på läroplanen. (89tsS)

Vilka läromedel används i skolslöjden

Lärarna erbjöds möjlighet att markera något eller några av 19 olika läromedelsalternativen i enkäten. Analysen av svaren kan delas in i två kategorier på basen av användningsfrekvens: läromedel som används av över 90 (63%) lärare, och läromedel som används av färre än 60 (42%) lärare. Inget läromedel hade färre än 90 men fler än 57 användare. Se figur 1 för en översikt av lärarnas användning av olika läromedel.

Figur 1. En översikt av lärares användning av olika läromedel i slöjd.

132 lärare, (92%) angav att de använt beskrivningar i sin slöjdundervisning. Näst mest använde 126 lärare (88%) bilder av olika slag. Hobbyböcker användes också flitigt, vilket blev tydligt i och med att 115 lärare (80%) kryssade för detta alternativ. Den digitala utvecklingen i samhället och i slöjdundervisningen synliggjordes genom att 108 (75%) respektive 102 lärare (71%) angav att de använde öppna webbsidor respektive film i sin undervisningen. 49 lärare (34%) använde digitala läromedel som krävde skollicens. Idésamlingar i pärm (N=102, 71%) och idéblad (N=90, 63%) samt arbetsblad (N=101, 70%) är också ofta förekommande läromedel i slöjden. 99 lärare (69%) anger att de använder mönsterark i undervisningen. Vid sömnad av plagg är det mycket vanligt att man använder kommersiella mönster eller mönsterark från böcker eller tidningar. 93 lärare (65%) anger vidare att de använder modeller i sin undervisning.

57 lärare (40%) angav att de använde slöjdtidningar i undervisningen, exempelvis mönstertidningar inom det textila området. I Sverige utgör Slöjdxikon ett sådant läromedel, medan webbportalen Punomo är en motsvarande textil idébank i Finland. Bloggar används i slöjdundervisningen av 46 lärare (32%). 39 lärare (27%) angav att de använde sig av tidskrifter som inte specifikt handlade om hantverk/slöjd. Avsaknad av läroböcker i slöjd medförde att 27 lärare (19%) angav att de använde läroböcker och endast 9 (6%) lärare använde övningsbok. Med tanke på det mycket ringa utbudet av läroböcker i slöjd, är det förväntat att så få lärare använder dylika. Samtidigt vore det intressant att utreda vilken lärobok och övningsbok som avses. Fyra lärare (3%) angav att de använde diabilder i undervisningen och 23 lärare (16%) angav att de använde övriga läromedel som inte har specificerats.

Hur används läromedel i skolslöjden

Det var möjligt att skilja ut tre olika teman för hur läromedel används (a) för elever, (b) för läraren, (c) för undervisningen.

Läromedel används för elever

Det första temat konstruerades utifrån olika motiv för hur läromedel används för eller av elever som vi fann i svaren. Rationalen bakom temat är lärarnas beskrivningar av hur läromedlen fyller olika funktioner för eleverna. Svaren var möjliga att separera utifrån den funktion (a) autonomiserande, (b) inspirerande (c) instruerande, (d) kravspecificerande, (e) repeterande, (f) stödjande, och (g) utvärderande som läromedlen fyllde för eleverna.

En funktion som lyftes fram av lärarna var den *autonomiserande funktionen*. Den handlade om att eleverna genom läromedel fick ett hjälpmedel för sina egna kunskapsprocesser och för sin egen planering vilket i sin tur gjorde dem mindre beroende av läraren och lärarens hjälp. En lärare beskrev det på följande sätt:

Filmer med olika moment - då främst när det är många som behöver hjälp, samtidigt, tidsbesparande.
(18txS)

Dessa beskrivningar visar att autonomi eller självständighet dels handlade om att elever skulle kunna arbeta på egen hand och dels om att läraren via elevers ökade självständighet skulle ges möjlighet att rikta sina insatser till dem som behöver det bäst för tillfället. I ett svar var det beskrivet som en hjälp för elever i gruppernas ytterände. Vi förstår det som att det handlade om de elever med mest och minst utvecklade färdigheter och förmågor.

Den *inspirerande funktionen* hos läromedel handlade enligt lärarna om att läromedlen fungerade som en inspiration eller trigger för eleverna.

Sådana som kunde inspirera eleverna att testa på något nytt ... ibland har både lärare och elever idétorka ;) (40txF)

Den *instruerande funktionen* handlade enligt lärarna om att läromedel kunde förmedla eller delge någon form av skriftlig eller inspelad information eller instruktion till eleverna. Det kunde, enligt en lärare, handla om att elever fick:

Se ett klipp om svarvning innan de får svarva. Så att de har ett hum om vad det handlar om när jag sedan går igenom det igen. (17tsS)

I beskrivningen lyfts det fram hur läraren visar ett klipp med en teknik som en förberedelse inför en kommande genomgång. En annan lärare (75txS) lyfter fram att instruktioner också handlade om "viss faktakunskap t ex om material och historiskt och kulturellt."

En annan funktion som framhölls var den *kravspecificerande funktionen*. Detta handlade om att läromedel beskrev gällande kunskapskrav så att eleverna kunde använda läromedel som instudering inför ett nytt kunskapsområde och på så sätt få såväl en förståelse som en möjlighet att fördjupa sig. Lärarna beskrev vidare en *repetrande funktionen* hos läromedel som skulle göra det möjligt för eleven "att komma ihåg hur jag skall göra" som ett svar beskrev det (139tmS). Läromedel i slöjd hade också en *stödjande funktion*, som en resurs som eleven kunde använda på egen hand för sitt arbete. En lärare beskrev läromedel som ett slags kom ihåg eller komplement till muntliga instruktioner och undervisningen.

Den *utvärderande funktionen* var också den något som lyftes fram av lärarna. Det framhölls att läromedel hjälpte eller påminde eleverna om vad de lärt sig och hjälpte dem sortera vad de lärt sig. I ett svar beskrevs det som att vi:

Använder kort med ämnesord. Eleverna får arbeta två och två. Läs en text och söka ämnesord. Vi tittar på orden i hel grupp och sorterar. Jag plasar in orden och sen finns de tillgängliga under hela arbetsområdet. Korten är särskilt viktiga när eleverna skall utvärdera sitt arbete och ge ett omdöme om arbetsprocessen. (8txS)

Denna beskrivning lyfter fram såväl en formativ som en summativ aspekt hos läromedel som hjälp för eleverna att utvärdera och värdera sitt arbete.

Läromedel används för lärare

Det andra temat konstruerades utifrån hur lärarna i slöjd skrev fram olika motiv för hur läromedel används för eller av dem som lärare. Rationalen bakom temat är lärarnas beskrivningar av hur olika funktioner läromedlen fyller för lärarna. Svaren var möjliga att separera som (a) faktaförmedlande funktion, (b) kompletterande funktion, (c) planerande funktion, (d) tidsskapande funktion och (e) utvecklande funktion.

En funktion hos läromedel för lärare som lyftes fram var den *faktaförmedlande funktionen*. Lärarna beskrev hur läromedlen gör det möjligt för dem "att veta hur jag skall göra". De beskrev också hur denna funktion hjälpte dem när de planerade arbetsområden. En annan funktion som beskrevs var den *kompletterande funktionen*. Det framkom att det handlade om att läromedel används för att lära ut fakta, som alternativ till lärarnas egna instruktioner. En lärare uttryckte det som att läromedel används som stöd för min undervisning.

När det kom till den *planerande funktionen* beskrev lärarna att de handlade om att läromedel används mest för deras egen del i samband med att uppgifter för eleverna skulle planeras. Den *tidsskapande funktionen* omnämns också av lärarna. Då framhölls att läromedel var tidsbesparande. En lärare uttryckte det som att läromedel skapar:

En möjlighet för mig att få mer tid till resonemang med eleverna, kunna höra hur de tänker och hur de motiverar sina val. (108txS)

När det kom till den *utvecklande funktion* uttrycktes det som att läromedlen mest användes för lärarnas själva, för deras eget lärande.

Läromedel används för undervisning

Det tredje temat konstruerades utifrån hur lärarna lyfte fram olika motiv för hur läromedel används för eller i undervisningen av dem och eleverna. Rationalen bakom temat är beskrivningar av hur läromedlen fyller olika funktioner för de som ingår i undervisningen. Svaren var möjliga att separera som (a) dokumenterande funktion, (b) förevisande funktion (c) kontrollerande funktion, (d) individualiserande funktion (e) processande funktion (f) repetitiv funktion (g) stötande funktion (h) tydliggörande funktion och (i) uppstartande funktion.

När det kom till den *dokumenterande funktion* uttryckte en lärare att läromedlen gjorde det möjligt för lärare och elever att dokumentera och utvärdera på material som läraren gjort. En lärare svarade:

Nu skriver de logblad med betoning på slöjdspecifika begrepp vilka används när de skriver sin utvärdering efter arbetet avslutats. (115tmS)

När de kom till den *förevisande funktionen* framhöll en lärare att:

Jag gör egna album i Pinterest i för varje arbetsområde, QR-koder som läggs upp på min youtube kanal. Google classroom för att förmedla information. (12txS)

En annan funktion, den *processande*, handlade enligt svaren om att läromedel var något som användes före, under och efter arbetet. Det gjorde det möjligt att komma vidare och att fördjupa arbetet. Med andra ord var läromedel var något som var med hela tiden eller som ett svar uttryckte det var "återkommande under hela processen" (35txS).

Den *stötande funktionen* framställs handla om att läromedlen utgjorde ett stöd i elevernas arbetsprocess, ett stöd till nytta för både eleven och läraren. En annan funktion var den *tydliggörande* som också den fanns i lärarnas svar. Det handlade om att läromedel används för att beskriva ett tänkt tillvägagångssätt, en tänkt arbetsordning, förtydliga något moment eller visa på förändringar över tid, eller gemensamt läsa på historisk om ett arbetsområde.

En annan funktion som beskrevs var den *uppstartande*. Det handlade om att lärare i början av ett arbetsområde letade och försökte hitta läromedel till eleverna.

Jag hittar beskrivningar eller mönster som matchar elevernas idéer. Jag visar filmer i början av arbetsområdet för att inspirera och förklara vad vi ska jobba med sen får barnen och hitta på resten själv. (56txS)

Anskaffning av läromedel

I analysen av framkommer fem dominerande vägar för hur lärarna anskaffar läromedel (a) egenproducerade läromedel, (b) slöjdsalsrelaterade läromedel, (c) digitala källor, (d) inköp via grossistrelaterade läromedel och (e) utbildningsrelaterade läromedel.

I resultatet framkommer dock att dessa fem vägar i praktiken kombineras och flera av dessa sätt för att erhålla läromedel används, detta beror delvis på att flera olika former av läromedel används i undervisningen. Lärarnas definition av vad ett läromedel är påverkar de svar som de ger, de fyra olika vägarna för att erhålla läromedel kan därmed till viss del knytas till olika kategorier av läromedel.

Exempel på detta är svar som visar återanvänt skriftligt material främst erhålls från undervisningssalen medan bilder och filmer hämtas från källor på Internet. Detta är i sig inga anmärkningsvärda svar men kan tyda på att digitalt material inte alltid sparas som personliga eller verksamhetsnära filer.

Egenproducerade läromedel

Nästan alla lärare påtalar bristen på läromedel som är tillverkade specifikt för slöjdundervisning och anger att detta är en anledning till att de själva tillverkar läromedel. En lärare beskriver:

Har aldrig köpt ett läromedel. Det jag använder har jag gjort själv. Använder Internet för inspiration och fakta. (4tmS)

Resultatet visar även att läromedel som tillverkats ofta delges kollegor, 40% har angett att läromedel som man själv eller någon annan tillverkat erhålls på detta vis. Metoder för att dela sitt material varierar men en metod som anges är att det kan ske exempelvis via Internet. Flera av lärarna anger i sina svar digitala plattformar där läromedel kan delas.

Merparten av lärarna anser att "en slöjdlärare måste tillverka egna läromedel" i form av exempelvis instruktioner/beskrivningar, inspirationsmaterial, prototyper och arbetsböcker. Genom tillverkningen av sådana läromedel får de möjlighet att anpassa materialet till den egna undervisningens förutsättningar såsom exempelvis en specifik elevgrupp eller ett arbetsområde.

I nuläget har jag inte hittat läromedel i slöjd som behandlar de mer processinriktade delarna av kursplanen, såsom överväga, utvärdera etc. Överlag är det svårt att hitta läromedel i slöjd om inte man tar hjälp av andra slöjdlärare och delar lektioner och planeringar med varandra. (49tmS)

Svaret ovan visar en upplevd brist på läromedel som kan användas för undervisningens processande funktion, anpassade till den svenska kursplanen *Lgr 11* och att lösningen på detta är egen tillverkning samt att dela detta med andra lärare.

Slöjdsalsrelaterade läromedel

Då det gäller de läromedel som finns i slöjdsalen anges dessa bestå av material som tidigare eller nu anställda lärare samlat och lämnat i undervisningssalen eller köpt in till undervisning. Material består främst av handböcker men det kan även vara beskrivningar och tidskrifter.

Lärare nämner att äldre läromedel tillverkade specifikt för slöjdundervisning under exempelvis 1960- och 80-talet sparats samt att delar av dessa används ännu idag. En lärare skriver "Mycket som är bra tillverkas inte längre, som till exempel *Roligt med textilslöjd*" (111txS). I samband med dessa svar uttrycks även en reflektion angående tillverkningstid kopplat till användbarhet, en reservation angående hur användbarheten påverkas av att läromedlen i olika former har samlats under en längre tid. Visst innehåll blir fort inaktuellt medan annat (såsom teknikbeskrivningar) förblir aktuellt.

De böcker som finns i undervisningssalen tycks utifrån uppgifter i svaren variera utifrån såväl kategori som syfte. Variationerna påverkar möjligheterna att använda materialet:

Jag brukar inte använda så mycket hobbyböcker eftersom jag inte tycker de beskrivningarna är tillräckligt tydliga för eleverna. (73txS)

Digitaliserade läromedel

I frågan med fasta svarsalternativ fanns inte Internet med som ett valbart alternativ, dock fanns alternativet "Övriga", här fanns även en möjlighet att i fritext ange vad detta övriga betyder. Flertalet av lärarna anger Internet som en huvudsaklig källa för läromedel. Websidor med icke pedagogiskt slöjdfokus som exempelvis Pinterest, Facebook och Youtube lyfts fram. Även websidor konstruerade

för pedagogisk verksamhet såsom lektion.se, slöjd.nu, speciella album i Pinterest eller specifika bloggar finns representerade. Lärare i slöjd verkar således var någon som aktivt söker på internet. En lärare beskriver:

Jag är aktiv! Aktiv på bl.a sociala medier, följer alla möjliga sidor (från olika land, ibland grupper men även enskilda grupper eller bloggar). Jag inspirerar mig själv genom dessa och sedan försöker jag sälla och plocka ut idéer som passar mina elever. Att vara aktiv på det som är inne gör att man hänger med i tiden. (40txF)

Citatet visar en lärare som aktivt söker läromedel för sin undervisning och att dessa då har en utvecklande funktion. Läraren söker även läromedel lämpliga för sina elever och dessa har därmed en individualiserande funktion. Det centrala är lärarens arbete med att "sälla och plocka idéer". Några lärare problematiserar detta och menar att material som hämtas från internet bör bearbetas eller kompletteras:

På nätet finns massor. Idéer, beskrivningar, bloggar. Youtubefilmer är helt fenomenala läromedel som komplement. Sällan duger det man hittar på nätet som färdiga läromedel men tillsammans med mina förklaringar blir helheten bra och tidsenlig. Slöjd.nu fungerar bra som digitalt läromedel. (135txF)

Internet används även för att söka böcker som kan finnas för lån eller inköp. De böcker som söks kan vara såväl allmänna konstböcker som läromedel anpassade för slöjd.

Grossistrelaterade läromedel

Flertalet av lärarna anger att de själva köpt de läromedel de använder. De anger att de köper läromedel från de företag där de köper övrigt materialet till slöjdsalen. Här anger respondenterna specifika leverantörer som företagen "Slöjddetaljer", "Holger", "Slöjdmagasinet.se" eller "Swelogent" I svaren anges även mer ospecifika leverantörer som "inköpskataloger" och "ämnesreklam". Gemensamt för de leverantörer som anges är att de säljer material till pedagogisk slöjd men att även till privatpersoner och exempelvis hantverkare. Här finns alltså både material som är anpassat för undervisning och det som inte är det. Lärarna lyfter också fram en begränsande faktor vid inköp, inköp till skolor följer regler för upphandling. Genom detta faktum kan lärarna endast handla de läromedel som de utvalda leverantörerna erbjuder.

Utbildningsrelaterade läromedel

Knappt varannan lärare använder material från sin grundutbildning som läromedel och en ännu mindre del av lärarna använder material från fortbildning. Dessa svar kan tolkas som lärarna väljer att låta ansvariga för utbildning och fortbildning ha en viktig roll i lärarnas aktiva yrkesliv - då det skriftliga material och exempelvis uppgifter som delas ut och väljs av företrädare för utbildning enligt resultatet återanvänds i lärarnas undervisning.

Diskussion

Syftet med artikeln är att öka förståelsen om lärares uppfattning om läromedel och på vilka sätt de använder sig av läromedel i undervisningen. Vårt tänkta kunskapsstillskott diskuteras först innan vi lyfter fram vårt professionsbidrag under implikationer.

Inledningsvis är det möjligt att påstå att läromedel verkar vara ett, av många, pedagogiska dilemman för lärare i slöjd. Denna tolkning blir rimlig i ljuset av de svar som framkommer i artikeln där läromedel för slöjd å ena sidan definieras på ett brett, omfattande sätt och å andra sidan definieras på ett opreciserat sätt. Det faktum att lärare i slöjd skiljer på läromedel för elevernas skull, sin egen skull och undervisningens skull är ett sådant exempel som kan jämföras med Nuutila (2014) slutsats om att det

går att anlägga olika perspektiv på läromedel. Det innebär att all meningsbärande information som används i undervisningen för elever och lärares skull kan definieras som ett läromedel (Vainionpää, 2006; Imsen, 1999). Definitionen innefattar även de läromedel för slöjd som Lindfors (1991) benämner som *teknologiska faktahjälpmedel* och *övriga faktahjälpmedel*. Lärarnas pragmatiska transformation legitimerar och öppnar upp för att allt möjligt kan användas som läromedel i slöjdundervisningen. Webbaserade praxisgemenskaper för lärare i slöjd har i detta avseende blivit en viktig källa i sökandet efter och spridandet av läromedel. Dessa praxisgemenskapers tänkbart rimliga funktion som kritisk massa har vi inte funnit några djupare avtryck av ännu.

Läromedel skall enligt lärarna i slöjd också ha en tydlig anknytning till rådande styrdokument. Det kan likställas med de statligt säkerställda läromedel som tidigare fanns i både Finland och Sverige (Harrie 2009). Användning av en bred och omfattande definition kan ligga bakom att lärarna i slöjd anser att det inte finns några läromedel för slöjd eller att många anger att de tillverkar egna läromedel. Detta skiljer sig mot tidigare studier i Finland där det framkom att merparten av lärarna ansåg att det fanns tillräckligt med läromedel (Laitinen, Hilmola & Juntunen, 2011). Vårt resultat kan tolkas som att lärarna å ena sidan efterfrågar generella, korrekta, officiella läromedel, i linje med Englund (1999) tanke om läromedel som en kunskapsgaranti och en disciplinerande funktion. Detta blir å andra sidan motsägelsefullt när lärarna också framhåller möjligheterna med att skapa och använda sig av specifika situerat anpassade läromedel vilket påminner om läromedel som något gemensamhetskapande som underlättar för undervisningen (Englund, 1999). Detta kan också jämföras med Syrjäläinens (2003) slutsats om att läraren under sina första yrkesverksamma år ägnar mycket tid åt att göra läromedel för sin undervisning. Samtidigt visar resultat av vår studie att tillverkning av egna läromedel inte upphör efter det första året utan istället fortsätter under hela yrkeslivet. Detta framstår som ett pragmatiskt förhållningssätt mot bakgrund av den borttagna läromedelsstyrningen (Englund, 1999). Lärare transformerar på så sätt olika slags material, till stor del funnet på Internet, vars primära syfte kanske inte ens var undervisning, till läromedel för den egna undervisningen vilket Juhlin Svensson (1995) tidigare nämnt. Detta är med andra ord ett annat uttryck för det pedagogiska dilemma läromedel i slöjd, att lärarna uppfattar och använder sig av läromedel för olika syften vilket kan jämföras med Kröger (2003) och Porko-Hudd (2005). Ett annat pedagogiskt dilemma är att lärarna, kanske mer vanligt förekommande bland lärare i slöjd med inriktning mot textil, använder så kallat producentkonstruera material som läromedel.

En annan aspekt är att lärarna å ena sidan vill ha läromedel, ett slags stöd för planering, genomförande och utvärdering av undervisningen men de verkar å andra sidan inte vara överens om vem som skall tillverka dem. 1900-talets tydliga koppling mellan slöjdläroplaner och läromedel (Samuelsson 2001; Holmberg 2014) verkar inte vara det lärarna längtar tillbaka till. Svaren antyder snarare att de efterfrågar centrala, tydliga läroplans- och kursplanskopplade läromedel. Det faktum att läromedel inte längre granskas av någon myndighet, utan att lärare är relativt fria att använda vilket material och läromedel de själva anser vara ändamålsenliga, ställer högre krav på lärarnas professionalitet och förmåga till kritiskt förhållningssätt. Detta ställer i sin tur krav på lärarutbildning, lärarfortbildning och kollegialitet. Lärarna lyfter å ena sidan fram möjligheterna med att alla och envar kan skapa och dela läromedel med varandra på väletablerade webbaserade plattformar för lärare i slöjd, i linje med Englund (1999) gemensamhetskapande eller sammanhållande funktion. Samtidigt som de å andra sidan sätter ord på en oro avseende trovärdigheten bakom ett sådant tillvägagångssätt vilket, som i linje med Englund (1999) kan tolkas som en fråga om kunskapsgaranti. En sådan oro, där allt eller inget kan användas som läromedel och därmed kan uppfattas som kunskap, kan också vara förenlig med den bedömningsdiskurs som råder för tillfället. Med andra ord kan det tolkas som att lärarna efterfrågar läromedel med tydlig koppling till kursplan och därtill relaterat bedömningsstöd likt det som finns i andra skolämnen. Lärarnas utsagor visar att i nuläget har exempelvis grossister, hemsidor, bloggar och

Facebook-grupper stor makt då det där presenteras läromedel som lärare köper eller laddar hem. Mot bakgrund av det är det rimligt att frågas sig var, av vem och om den kritiska granskningen sker.

Användningen av webbenkät som metod för att samla in empiri medför källkritiska konsekvenser. Konstruktionen av enkäten, med exempelvis formulering och val av frågor och fasta svarsalternativ, påverkar respondenternas svar. I vår analys av enkätsvaren uppmärksammades vi till exempel på att Internet inte funnits med som fast svarsalternativ till frågan *varifrån respondenterna får sina läromedel* - medan detta var det dominerande svaret i den fråga som hade fritextsvar. Olikheten i resultatet visar på betydelsen av att ha flera frågor som behandlar samma aspekt. Webbenkät är en metod som gör det möjligt att nå många respondenter, trots detta är vår svarsprocent låg givet det antal som gavs möjlighet att svara på enkäten. Här påverkar troligen en "enkät-trötthet" som ibland uttryckts av lärare i slöjd i Facebookgruppen Nationellt resurscentrum för slöjd, liksom enkätens utformning med en stor del fritextsvar. Kanske påverkas svarsfrekvensen också av ett svagt intresse för forskningsfrågan. Trots dessa brister anser vi att resultatet är tillförlitligt - variationer av frågor, god fördelningen av respondenter från grundskolans alla stadier och respondenternas olika utbildningsbakgrund samt tid som yrkesverksam bidrar till en ökad trovärdighet. Tillförlitligheten hade sannolikt blivit än större om vi också inkluderat finsktalande slöjdlärare. Detta hade troligen också ökat antal respondenter och med ett tillräckligt stort antal respondenter hade vi därefter också kunnat genomföra en andra former av statistiska beräkningar.

Genom denna studie har vi erhållit en begränsad bild av karaktären och användningen av läromedel i slöjdundervisningen. Materialet ger ytterligare möjligheter till vidare analyser och jämförelser. Genom intervjuer med lärare kunde vi erhållit mer kunskap om hur och på vilka grunder lärare i slöjd väljer läromedel. Genom observationer kunde vi fått en bild av hur läromedel som de facto används i slöjdundervisningen erhållits. Ett elevperspektiv av läromedel i slöjd skulle också vara intressant att beforska. Vi vill genom att nämna dessa alternativa metoder att samla in empiri uppmåna till fortsatta studier av användningen av läromedel i slöjd. Uppslag för fortsatta studier kan exempelvis handla om att studera elevers perspektiv på, uppfattningar om eller erfarenheter av läromedel i slöjd.

Implikationer

Lärare i slöjd är vana vid att ta saken i egna händer, vilket kommer väl till pass när det handlar om läromedel. Läromedel i slöjd har historiskt sett ofta producerats av lärare i slöjd med gedigen erfarenhet eller av blivande lärare i slöjd under ledning av lärare i slöjd med gedigen erfarenhet. På så sätt har kunskap traderats från en generation till en annan och på så sätt har mallar och mönster såväl som upplägg för undervisning i slöjd reproducerats under lång tid (Samuelsson, 2001; Holmberg, 2014). Dagens situation, där allt kan transformeras till läromedel är ett helt nytt landskap som kanske också kräver kanske ett nytt förhållningssätt. Lärares interaktiva jakt på tips och arbetsområden framstår emellanåt som desperata försök att svara upp emot flera nivåer av odefinierade förväntningar. Risken för reproduktion har på så sätt antagit nya former och behovet av kritiskt förhållningssätt är större än någonsin förut. Skillnaden är att lärare i slöjd i dag förväntas vara kritiska i betydelsen eftertänksamma avseende urvalet av innehåll i sin undervisning. Både svenska och finska lärares slöjdundervisning förväntas vila på vetenskaplig grund eller beprövad erfarenhet. Detta förpliktar och skulle exempelvis vara möjlig att analysera vidare i en diskussion om den osynliga pedagogiken/didaktiken i producentkonstruerade och förlagsproducerade läromedel. En annan sådan tråd att nysta upp är också de diskursiva maktförhållanden där ett fåtal individer tagit vara på möjligheten och på så sätt också givits tolkningsföreträde i diskussionen om slöjd och läromedel i slöjd. En situation som för övrigt påminner om förhållanden som rådde under stora delar av 1900-talet i Sverige (Samuelsson, 2001; Holmberg, 2014). Att i en komplex skolvardag lyfta på blicken kan vara svårt bland annat i ljuset av den begränsade mängd slöjdforskning som finns att tillgå. Vi föreställer oss därför att denna artikel bidrar med några svar och ligger till grund för nya frågor och mer slöjdforskning. Vi föreställer oss

också att den leder till fruktbara kollegiala diskussioner, stimulerar till ett fortsatt kritiskt förhållningssätt och ger möjligheter att sätta ord på beprövade erfarenheter avseende vad ett läromedel är, vilka läromedel som används, hur läromedel används och var lärare i slöjd införskaffar läromedel.

Referenser

- Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- David, M. & Sutton, C. D. (2016). *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Denzin, N. K. (1989). *The Research Act*. Englewood Cliffs, Nj: Prentice Hall.
- Denscombe, M. (2010). *Forskningshandboken - för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Englund, B. (1999). Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 4, 327-348.
- Fejes, A., & Thornberg, R. (2012). *Handbok i kvalitativ analys*. Stockholm: Liber.
- Johnsson Harrie, A. (2009). *Staten och läromedlen: en studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938-1991*. Linköping: Linköpings universitet.
- Juhlin Svensson, A. (1995). Läromedelsanvändning i gymnasieskolan. I Ajagán-Lester, L., Cramér Wollrath, E., Juhlin Svensson, A-C. & Selander, S. (red.) *Läromedel i den decentraliserade gymnasieskolan. Slutrapport från projektet Läromedelsval och läromedelsstöd*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hartman, S. G. (red.) (2014). *Slöjd, bildning och kultur: om pedagogisk slöjd i historia och nutid*. Stockholm: Carlssons.
- Hiltunen, K. & Kavilo, N. (2011). *Många mål men vilket innehåll?: tankar om innehållet i en lärobok i teknisk slöjd*. Vasa: Åbo Akademi.
- Hirsjärvi, S. (1990). Kasvatustieteen käsitteistö (Pedagogikens begrepp). Helsinki: Otava.
- Holmberg, A (2014) Läromedlen speglar sin samtid. I Hartman, S. G. (red.) *Slöjd, bildning och kultur: om pedagogisk slöjd i historia och nutid*. Stockholm: Carlsson
- Karhu, P., Malmström, M., Mannila, T. & Åberg-Hildén, M. (2009). *Handbok i textilslöjd*. Helsingfors: Schildts förlag.
- Kleanthous Nilsson, P. (2012). *Digital slöjd: En studie om elevers och lärares syn på två digitala läromedel i textilslöjden*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Larsson, E. (2016). Läromedel – inte för alla. *Uttryck*, 1, 8-10.
- Laitinen, S., Hilmola, A., & Juntunen, M-L. (2011). *Perusopetuksen musiikin, kuvataiteen ja käsityön oppimistulosten arviointi 9. vuosiluokalla* (Inlärningsresultaten i musik, bildkonst och slöjd i årskurs 9.) Opetushallitus, Utbildningsstyrelsen.
- Lindfors, L. (1991). Slöjddidaktik. Inriktning på grundskolans textilslöjd. Loimaa: Finn Lectura.
- Lindfors, L. (1993). *Slöjdföstran i kulturkampen, Del 1. Studier i den finländska skolslöjdens läroplaner 1912-1994*. Vasa: Åbo Akademi. Institutionen för lärarutbildning.
- Lindmark, J. (2008). *Läromedelsanvändning inom textilslöjden*. Institutionen för estetiska ämnen. Umeå: Umeå universitet.
- Melkas, H. & Tominen, A. (2014). *Kokonainen käsityö peruskoulun oppimateriaaleissa*. Tampere: Tampereen yliopisto. Tillgänglig via: <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/96427/GRADU-1418294057.pdf?sequence=1>
- Määttä, K. (1984). *Oppimateriaalin käyttö ja valinta*. (Användning och val av läromedel). Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Nuutila, A. (2014). *Lisää luovuutta käsityön opetukseen! Luovan käsityön verkko-opetusmateriaalin kehittämistutkimus* (Mer kreativitet i slöjdundervisningen! En studie om nätbaserat undervisningsmaterial för kreativ slöjd). Helsinki: Helsingin yliopisto. Tillgänglig via: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152997/AnniNuutilaProGradu2014.pdf?sequence=2>

- Persson, A. (2016). Supplementary learning and teaching materials. I Honeyman C. A. (red.) *25 Ways to Improve Learning. A collection of research briefs on quality education from the IIEP Learning Portal*. International Institute for Educational Planning. Tillgänglig via:
https://www.researchgate.net/profile/Catherine_A_Honeyman/publication/312055831_25_Ways_to_Improve_Learning_A_collection_of_research_briefs_on_quality_education_from_the_IIEP_Learning_Portal/links/586d1d3f08aebf17d3a70b52.pdf#page=71
- Porko-Hudd, M. (2005). *Under ytan, vid ytan och ovanför ytan. Analys av tanken bakom tre läromedel i slöjd*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Samuelsson, M. (2001). *Läromedel för grundskolans slöjdundervisning. En jämförande studie*. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm.
- Skolverket (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2015). *Slöjd i grundskolan: en nationell ämnesutvärdering i årskurs 6 och 9*. (Rapport nr. 426) Stockholm: Skolverket
- SOU (2007:28) *Utredningen om mål och uppföljning i grundskolan. Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan: förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*. Stockholm: Fritzes.
- Syrjäläinen, E. (2003). *Käsityön opettajan pedagogisen tiedon lähteitä: Persoonalliset toimintatavat ja periaatteet käsityön opetuksen kontekstissa*. (On the source of a craft teacher's pedagogical knowledge: Personal procedures and principles in craft teaching context.). Helsinki: Helsingfors universitet.
- Trost, Jan (2001). *Enkätboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Utbildningsstyrelsen (2014). *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.
- Vainionpää, J. (2006). *Erilaiset oppijat ja oppimateriaalit verkko-opiskelussa*. (Olika slags lärande och läromedel i nätbaserade studier.) Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis 1133.
- Vetenskapsrådet. (1990). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Tillgänglig via: <http://codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>
- Walegren, M. (2010). *Slöjdlärares attityder till läromedel i slöjd*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Annelie Holmberg, Leg. Lärare i slöjd, Universitetslektor i textilvetenskap
Uppsala universitet, Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala, SVERIGE

Mia Porko-Hudd, PeD, docent, Forskningsledare i slöjdpedagogik
Åbo Akademi, Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier, Vasa, FINLAND

Marcus Samuelsson, Leg. lärare i slöjd, Universitetslektor, docent i pedagogik,
Högskolan Väst, Institutionen för Individ och Samhälle, Trollhättan, SVERIGE